

Jan van Herwijnen & Rosemin Hendriks

door Cornel Bierens

Stedelijk Museum Bureau Amsterdam 1995

Nadat er eind 1972 in het Stedelijk Museum krankzinnigen-tekeningen van Jan van Herwijnen waren tentoongesteld, verscheen er een catalogus met een voorwoord van J.H. Plokker. Deze psychiater schrijft onder meer: 'Het werk van Jan van Herwijnen is daarom zo indrukwekkend, omdat de kunstenaar, die zelf enige malen een ernstig-psychotische toestand doormaakte, laat bemerken dat hij een diep inzicht heeft in wat er omgaat in de geest van een waanzinnige.'

Plokker is niet de enige die de waarachtigheid van de krankzinnigen-tekeningen in verband heeft gebracht met de mentale crisissen van de tekenaar. In bijna alles wat er sinds de eerste tentoonstelling, nu 75 jaar geleden, over de krankzinnigen-tekeningen is geschreven zit de suggestie dat Van Herwijnen zo goed gekken kon tekenen omdat hij zelf ook een tik van de molenwiek had gehad.

Feit is dat Van Herwijnen met de krankzinnigen in aanraking kwam nadat hij op een dag in 1918 'weer eens uit elkaar gevlogen' was, zoals hij het zelf noemde. Daarop werd hij naar Paviljoen Drie van het Wilhelmina Gasthuis gebracht, om te belanden in een zaal vol gekken waar het 'kermis in de hel' was. Van die afdeling werd hij snel weer weggehaald, maar na een week uitslapen in een rustig kamertje ging hij vrijwillig naar die zaal terug en begon de patiënten te tekenen. Het WG vond dat hij daar niet kon blijven maar Van Herwijnen kon niet meer stoppen. Op voorspraak van een arts kreeg hij toestemming om te werken in de Willem Arntszstichting in Utrecht, en daar heeft hij, in de loop van 1919, zijn tweeëndertig levensgrote krankzinnigen-tekeningen gemaakt.

Van Herwijnen zette zo'n tekening er in een uur op, langer wilde hij zijn modellen niet laten poseren. Toch is hij negen maanden lang vrijwel dagelijks in Utrecht geweest, ook als hij niet tekende. 'Ik moest bij die mensen zijn', verklaarde hij later.

Van Herwijnen's methode, de combinatie van langdurig, geduldig inleven en snel, geconcentreerd tekenen, heeft, lijkt mij, oneindig veel meer bijgedragen aan de indrukwekkendheid van de krankzinnigen-tekeningen dan de 'ernstig-psychotische toestand' waarin de kunstenaar weleens verkeerde.

Waarom zijn de krankzinnigen-tekeningen zo indrukwekkend? Wat mij betreft niet omdat ze zo 'expressief' zijn, zoals velen hebben gevonden. Er is wel iets dreigends aanwezig, iets massiefs en onontkoombars, maar dat wordt niet uitgeleefd. Integendeel, het wordt vooral ingetoomd, beheerst, geobjectiveerd. Niet omdat ze zo zwart zijn vind ik ze goed, maar omdat ze zo duidelijk zijn, zo zonder duistere dieptes. Juist daarin zit het grote mededogen. De Belgische dichter Martien de Jong schreef over de krankzinnigen van Van Herwijnen: 'De meeste lijken overigens alleen maar wat gejaagd, bezorgd of bang, eigenlijk nooit dom of agressief, en vrolijk evenmin'. Zo'n ingetogen indruk heb ik er ook van.

Het schijnt dat de in 1919 in Utrecht dienstdoende medici aan Van Herwijnen's tekeningen konden aflezen aan welke vorm van krankzinnigheid de afgebeelde patienten leden. Plokker beweerde ook in 1972 nog dat hij dat kon: 'In zijn tekeningen herkent men de zwaarmoedige, de manische, de epileptische, de zwakzinnige, de demente, de paranoïde en herhaaldelijk de in zichzelf gekeerde, geheel in een eigen wereld levende schizofrene mens.'

Nu, in 1995, zie ik deze claim als een loden last om de nek van de krankzinnigen-tekeningen hangen. Maar een klein wetenschappelijk experiment is al genoeg om die last weg te nemen.

Aan een aantal psychiaters die Jan van Herwijnen niet kennen leggen we een selectie uit zijn werk voor: de krankzinnigen-tekeningen vermengd met hun artistieke voorlopers, de tekeningen van dagloners, sloebbers, daklozen, doofstommen en blinden, gemaakt vanaf 1916. Uit al die getekende figuren moeten de kandidaten de krankzinnigen halen en bepalen wat hun ziektebeeld is.

Uiteraard zakken alle psychiaters voor dit diagnostiek-examentje. Wat een opluchting! Is het de kunst toch weer gelukt om nergens op te lijken!

'Mag het ook niet op Charley Toorop lijken?' vraag ik aan Rosemin Hendriks, wetende dat Toorop een oude vlam van haar is. Nee, is het onverbiddelijke antwoord, ook dat mag niet. Toen ze vorig jaar werd gevraagd voor een duo-tentoonstelling met Jan van Herwijnen kende ze zijn werk nog niet. Nadat ze het bekeken had was ze even bang dat haar werk op het zijne zou gaan lijken.

Er zijn vele overeenkomsten te zien in de krankzinnigen-tekeningen van Van Herwijnen en het werk van Rosemin Hendriks. Ik denk het eerst aan het objectiverende. Van Herwijnen objectiveerde onder meer door zijn franjeloze tekenstijl en de gestandaardiseerde opstelling van zijn modellen (allemaal op dezelfde stoel). Hendriks objectiveert door voornamelijk zichzelf te tekenen, en wel alleen van foto's.

Ze gebruikt het liefst haar eigen hoofd, dan kan ze meedogenloos zijn. Bij het hoofd van een ander voelt ze zich altijd op een lastige manier verantwoordelijk, omdat je van iemand die je tekent altijd een beeld geeft, en bijna altijd een vertekend beeld. Hoofden van anderen worden meestal meer portretten dan tekeningen en dat is niet goed. Ook als ze zichzelf in de spiegel tekent wordt het al gauw een portret, de inspanning van het tekenen sluipt er dan in. Daarom maakt ze gebruik van foto's.

Ze heeft altijd al veel naar zichzelf gekeken, dat hoort helemaal bij haar. Als schoolkind maakte ze haar huiswerk voor de spiegel. Ze zat dan bijvoorbeeld aardrijkskunde te doen en prentte zich, terwijl ze zichzelf recht aankeek, de poëtische definitie van erosie in: 'De uitslepende werking van met puin beladen water, wind of ijs'.

Tekeningen zo schoon mogelijk maken, dat is haar streven. Niets suggestiefs mag erin blijven zitten, je moet zien wat er te zien is, geen effecten. Als ze werkt hebben haar zelfportretten helemaal niets meer met haarzelf te maken, ze denkt dan nog uitsluitend en onafgebroken aan de tekening als tekening, en aan hoe hij beter moet. De ene keer is de bambi-graad te hoog, de andere keer is hij te picasso-achtig, dan weer te boeddhistisch, of juist te lekker, of sprekend een acteur uit een televisieserie. Dat is allemaal niet goed, dat moet er allemaal uit.

Het is ook niet goed als ze van tevoren al weet wat voor uitdrukking ze in een tekening wil hebben. Dan gaat ze alleen maar een idee illustreren.

Opvallend in de tekeningen van Rosemin Hendriks is, dat de ogen vaak eilandjes zijn van geconcentreerde fantasie, veel minder realistisch dan de rest. Ze blijven kijken, ook als er per oog twee pupillen zijn, ook als de oogappels er uitzien als zeesterren. Die vrijheid is ontstaan in een langdurig gevecht tegen de kitsch, die zich nergens zo graag nestelt als in ogen, volgens de kunstenaar.

Eigenlijk kan ze helemaal niet goed tekenen, vindt ze zelf, en het is altijd weer een vreselijk gevecht om er iets goeds uit te krijgen.

Volhouden, daar gaat het om, zegt Rosemin Hendriks.

Ze moet het niet alleen volhouden in haar atelier, ze moet zich soms ook tot het uiterste inspannen om het vol te houden op bijvoorbeeld een station vol mensen. Ze vindt dan vaak rust in een foto-automaat, het ontspant haar om in zo'n hokje op de foto gezet te worden. Dikwijls bepaalt ze vooraf in de spiegel hoe haar hoofd erop moet komen om er later een interessante tekening van te kunnen maken. Het zijn altijd spannende minuten als ze staat te wachten tot de afdrucken het apparaat uit rollen.

In de trein, waarin ze het ook weer moet zien vol te houden, neemt ze uitgebreid de tijd om de foto's te bekijken. De meeste moet ze langdurig bestuderen om definitief te kunnen zeggen of ze als basis voor een tekening bruikbaar zijn. Maar als er een foto tussen zit van Rosemin als bang meisje, dan weet ze meteen zeker dat ze dáár nooit kunst van zal kunnen maken.